

- Режим доступу: <http://trac.syr.edu/tracreports/terrorism/report031208.html>. – Назва з екрана.
9. Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001. PUBLIC LAW 107-56–OCT. 26, 2001.11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=107_cong_public_laws&docid=f:publ056.107.pdf. – Назва з екрана.
 10. White S. USA Patriot Act And Libraries / S. White // Journal of the Institute of Justice & International Studies. – 2003. – № 3. – P. 130–134.
 11. Wilkinson P. Terrorism and the Liberal State / P. Wilkinson. – London : Macmillan Press, 1977. – 390 p.
 12. США відмовилися від війни з терором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/ssha-vidmovilisya-vid-viini-z-terogom.html>. – Назва з екрана.
 13. ФБР нарушило Патриотический Акт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbcdaily.ru/2007/03/12/focus/267913>. – Назва з екрана.

O. Kosova

EFFECT OF THE U.S. ANTI-TERRORISM POLICY (2001–2009) ON THE PROTECTION OF CIVIL LIBERTIES

Article examines the observance of civil liberties in liberal democratic societies in conditions of terrorist threat. The case of the USA anti-terrorism policy is used as the example in the analysis of implementation of counter-terrorism measures, and also the results of policy for civil rights.

Keywords: terrorism, antiterrorism policy, protection of civil rights.

Матеріал надійшов 07.03.2014

УДК 321.6 (5-15)

Кушніренко В. О.

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ІСЛАМУ В РЕАЛІЯХ ЗАХІДНО-КАВКАЗЬКОГО СОЦІУМУ

У статті досліджено феномен традиційного ісламу в соціально-політичних процесах у західному регіоні Північного Кавказу, де доісламська етнокультурна складова завжди посідала основне місце. Використано комплексний підхід у вивченні ісламу на Кавказі, розглядаються етноконфесійні та соціально-політичні контексти у їхньому взаємозв'язку. Проаналізовано соціально-політичні процеси серед таких північнокавказьких етноспільнот, як адиги (адигейці, черкеси, кабардинці) та карачаєво-балкарці. Визначено специфіку змісту поняття традиційного ісламу на Північному Кавказі.

Ключові слова: адиги, карачаєвці, балкарці, традиційний іслам, «адиге», «адиге хабзе», північнокавказький імамат, республіки Північного Кавказу, шаріат, адат.

Відродження ісламу в Росії – явище не тільки складне за структурою, а й неоднозначне у своїх проявах і впливі на суспільне життя. З одного боку, можемо констатувати значне поживлення культурного життя: відновлення старих мечетей,

спорудження нових, створення ісламських шкіл і вищих навчальних закладів, широке вивчення релігійної догматики, видання відповідної літератури, інтенсифікацію контактів російських мусульман із закордонними одновірцями. З другого боку,

у Російській Федерації, зокрема і в північнокавказькому регіоні, виникли релігійно-політичні партії та рухи, що ставили перед собою радикальні цілі аж до зміни сучасної російської політичної системи, а також конструювання нової духовно-культурної ідентичності російських мусульман через впровадження нетрадиційних релігійно-політичних та етнокультурних цінностей, іноді й насильницьким шляхом. У світлі цього стає зрозумілою актуальність дослідження регіональної специфіки ісламського віровчення в сучасній Росії, зокрема феномену традиційного ісламу. Це має не тільки важливе науково-теоретичне значення, а й є ключовим у процесах побудови доктринального базису формування державної політики щодо мусульманських регіонів країни, зокрема Північного Кавказу.

У російському і в зарубіжних наукових співтовариствах існує велика кількість робіт, присвячених темі ісламу як у цілому в Росії, так і на Північному Кавказі зокрема. Серед них варто виокремити праці Р. А. Ханаху, Р. Г. Гаджієва, Д. А. Нечитайло, Е. Ф. Кісрієва, В. О. Бобровникова, А. А. Ярликапова, К. М. Ханбабаєва, І. Л. Бабич, Д. В. Макарова, З. Х. Мірокова, Я. В. Чеснова. Дослідження цих авторів ґрунтуються на різній методології, з різних позицій описано процеси, що відбуваються в регіоні, який нас цікавить. Однак, попри відносну численність наукових праць, комплексних досліджень феномену ісламу в північнокавказькому регіоні усе ж бракує.

Розглядаючи проблематику традиційного ісламу на Північному Кавказі, варто чітко прояснити, що мається на увазі під цим поняттям. Перш за все, треба зауважити неоднорідність того, що ми називаємо «північнокавказьким традиційним ісламом», бо в сучасних політичному та публіцистичному дискурсах, які формують громадську думку, ми стикаємося зі сприйняттям його як гомогенного феномену, що в принципі не може відповідати північнокавказьким соціокультурним реаліям. Для Західного Кавказу, в ареалі проживання представників двох великих корінних мусульманських етноспільнот: адигів (кабардинці, черкеси, адигейці) та карачаєво-балкарців, традиційним ісламом є найпоширеніший в ісламському світі ханіфітський мазхаб сунізму, який вважають найбільш лояльним і гнучким щодо етнічного чинника та звичаєвого права. Однак з огляду на північнокавказькі реалії потрібно констатувати наявність у регіоні особливого варіанта розуміння ханіфітського мазхаба. Для багатьох мусульман цього регіону характерна синкретичність їхнього віросповідання,

особливо для адизьких етносів, причому неісламські складові традиції прості віряни наполегливо сприймають як традиційно ісламські. Доволі вільне ставлення до виконання основних обов'язків мусульман стає начебто відмінною ознакою представників традиційного ісламу [9]. Проблема якості та рівня релігійної освіти часто породжує певні догматичні спотворення. Представники освіченої частини традиційних мусульман намагаються боротися з таким станом справ у місцевих джамаатах. Вони створюють сучасні навчальні релігійні заклади, як у Карачаєво-Черкеській Республіці, тобто роблять спроби якісно підвищити рівень освіченості в традиційних мусульман, що, на думку прогресивних мусульман, є найефективнішим способом запобігання експансії радикальних ісламських тенденцій, які деструктивно впливають на суспільно-політичне життя в республіках [11].

Така ситуація має як культурно-історичні, так і соціально-політичні причини. Історично склалося так, що поширення ісламу в цьому регіоні не було завершеним процесом. До того ж, потужний і ефективний традиційний соціокультурний пласт у вигляді морально-етичних кодексів, таких, наприклад, як адизькі «адиге», «адиге хабзе» (схожі феномени з меншою вираженістю існували і серед карачаєвців і балкарців), знімав потребу впровадження в кавказьких суспільствах багатьох ісламських етико-моральних норм. Також важливо зауважити, що іслам у західно-кавказьких общинах слабо виявляв себе в історичних внутрішньосистемних конфліктах, які виражалися у спробах структурно змінити соціальну систему, як, наприклад, під час протистояння представників «демократичної» та «аристократичної» частин адизьких общин з XVIII–XIX ст. [5]. У ці історичні моменти спрацьовували інші, традиційні механізми розв'язання конфліктних ситуацій, що свідчить про важливе місце таких механізмів у традиційній структурі суспільства та їхню функціональну ефективність. Усе вищезгадане вказує на те, що прийняття ісламу корінними народами досліджуваного регіону було не наслідком соціокультурної кризи традиційного суспільства, а радше мало соціополітичний характер, мобілізуючи корінні народи в певний період їхньої історії.

Актуальною складовою проблематики, що розглядається, є також особливості процесів державотворення в досліджуваному регіоні. Як свідчить світова історія, саме державна воля часто стимулювала процеси ісламізації суспільства, тому державні утворення, засновані на принципах ісламу, могли сприяти істотному соціальному

вкоріненню ісламу. Утім, хоча спроби створення ісламських держав і було здійснено на Північному Кавказі (шейх Мансур, імам Шаміль) у XVIII–XIX ст., у Західному Кавказі ісламська державна традиція не прижилася, навіть незважаючи на титанічну роботу в цьому напрямі соратників імама Шаміля, наприклад Мухаммеда Аміна [19, с. 100]. Причина цього для представників адизької етнічної групи полягала не тільки в існуванні державної традиції в доісламські часи, яка навіть і в ісламський період не втратила своїх базових характеристик, котрі різко контрастували з ісламською політичною доктриною. Також і складна станова структура адигів дуже важко узгоджувалася з демократичними егалітарними принципами ісламської релігії. Крім того, навіть демократичні тенденції в адизьких общинах, хоч їх і стимулював ісламський чинник, мали традиційну адизьку соціокультурну природу. Яскравим прикладом слугує соціально-політична організація абадзехів, шапсугів і натухайців [19, с. 63].

Про соціально-політичні процеси в карачаївців і балкарців складно говорити окремо від адигів, адже карачаївці та балкарці тривалий час перебували у васальній залежності від кабардинських правителів, тому ситуація в карачаєво-балкарській общині не дуже відрізняється від адизької, хоча має свою специфіку. Це, перш за все, пов'язано з соціальними особливостями карачаєво-балкарської культурної традиції як складової загальнотюркського етнокультурного ареалу, зокрема з менш актуалізованим традиційним морально-етичним комплексом порівняно з адизькою етногрупою. По-друге, впливом більш ісламізованих споріднених тюркських народів Середньої та Малої Азії [7]. По-третє, фактором невдоволення широкими масами карачаєво-балкарської етногрупи владою іноетнічних, але одновірних, кабардинських правителів, що, зрештою, сприяло процесам етнічної консолідації [4, с. 247].

Розглядаючи імперський період на Північному Кавказі, зазначимо, що політика російської влади в дореволюційний час на Західному Кавказі здійснювалася в руслі більшого загострення і так складної ситуації взаємин між ісламом та етнокультурною ідентичністю: стимулювалося створення поряд із шаріатськими традиційними правових інституцій (гірських судів), іноді робилися спроби християнізувати корінні кавказькі народи. Часто це відбувалося за допомогою акцентування на факті християнського періоду їхньої історії і представлення християнства як традиційного культурного феномену на Західному Кавказі. Хоча істотної деісламізації не сталося (іноді це навіть призводило до протилежних

результатів), певні проблеми такий вектор політики спричинив [10].

Важливу роль у контексті проблеми, що розглядається, відіграв чинник кавказьких війн і подальшої «махаджири» (насильницького виселення північнокавказьких народів з історичної батьківщини) в XIX ст. У результаті цих історичних подій представникам корінних етнічних груп, які залишилися на Західному Кавказі (насамперед це стосується адизької групи), довелося звертатися до своєї етнічної самобутності для фактичного збереження себе як народів. Як наслідок, ісламська ідентичність тривалий час начебто залишалася на периферії і виконувала, швидше за все, роль допоміжної, такої, що доповнює етнічну ідентичність. Така ситуація, варто зауважити, характерна для всіх етнічних груп досліджуваного регіону Північного Кавказу, попри відмінності їхніх історичних шляхів.

У радянський період соціально-політичні процеси в регіоні характеризувалися посиленням етнокультурного чинника, що проявилось у створенні національних автономій, де етнічна ідентичність виявлялася основою соціополітичної ідентичності на тлі дерелігієзації північнокавказького суспільства. Крім того, ще одним показовим прикладом актуалізації етнокультурної ідентичності були також наслідки депортації карачаївців та балкарців до Середньої Азії у 1943–1944 рр. У результаті цих трагічних подій представникам карачаївської та балкарської етнічної групи довелося звертатися до своєї етнічної самобутності для фактичного збереження себе як самобутніх народів, в оточенні іноетнічного мусульманського населення середньоазійських радянських республік. Як наслідок, ісламська ідентичність тривалий час начебто залишалася на периферії і виконувала, швидше за все, роль допоміжної, такої, що доповнює етнічну ідентичність [6].

Розглядаючи північнокавказькі республіки в пострадянський період, варто зауважити: поперше, світський характер автономних утворень, яскраво виражену домінанту етнічної ідентичності щодо ісламської, відсутність прямого як формального, так і неформального впливу ісламських організацій на республіканську владу. По-друге, сама організація влади в західнокавказьких республіках і надалі зберігає ті принципи, на основі яких вони були створені і функціонували в радянський період, з власною структурою й особливостями функціонування, де вже містяться конфлікти в міжетнічній взаємодії, що призводить до загострення етнічної самосвідомості народів цих республік. Не зникли і

традиційні елітні групи в регіоні, які, як, наприклад, у Кабардино-Балкарії, і досі перебувають при владі. По-третє, муфтіяти і як органи організації мусульман, і як неофіційні об'єднання вірян не є реальними автономними суб'єктами політичних процесів. Традиційний Іслам на Кавказі ослаблений розпадом Духовного управління мусульман Північного Кавказу і Закавказзя, яке існувало ще в радянський період. Як результат, сьогодні в північнокавказькому регіоні налічується сім духовних управлінь мусульман: Дагестану, Чечні, Інгушетії, Північної Осетії, Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії та Ставропольського краю, Адигеї і Краснодарського краю. Ця фрагментація єдиного ідеологічного й організаційного центру, своєю чергою, призвела до ситуації, коли більшість вірян втратила спільні для неї соціально-релігійні орієнтири. Така ситуація спричинює послаблення впливу офіційних релігійних організацій, зменшення довіри до них з боку вірян, а також зниження рівня професійної підготовки імамів і ефенді, що, зрештою, призводить до дискредитації традиційних ісламських інститутів та їхніх представників [8].

Резюмуючи вищенаведене, можна констатувати, що традиційний іслам на Північному Кавказі – складне і неоднорідне явище, що має специфі-

ку як етнокультурну, так і соціально-політичну. Ісламське віровчення для корінних етнічних груп західного регіону Північного Кавказу було радше мобілізувальною ідеологією, прийнятою в період протистояння з Російською імперією, а тому не змогло серйозно трансформувати традиційні структури організації місцевих общин. Традиційний іслам на Північному Кавказі як феномен релігійно-політичного життя становить сукупність вірян, які дотримуються традиційного для тієї чи іншої республіки мазхаба, мусульман, котрі дотримуються характерних для певного регіону традиційних обрядових форм, а також духовних управлінь мусульман – муфтіятів як управлінських апаратів релігійних організацій. Стислий аналіз етнополітичних та соціально-політичних процесів у досліджуваному регіоні дає можливість зрозуміти той контекст, у якому проявляється традиційний іслам. Основні характеристики цього контексту такі: домінування етнічної ідентичності над ісламською, світський характер державних утворень, більшою мірою соціально-культурний зміст ісламської проблематики, відсутність ісламських організацій як суб'єктів політичного процесу, актуальність соціально-економічної проблематики, важлива роль етнічних, традиційних еліт, що стоять на позиціях світського характеру політичних процесів.

Список літератури

1. Бабич И. Л. Ислам и право в Кабардино-Балкарии / И. Л. Бабич // Ислам и право в России : материалы научно-практического семинара «Проблемы реализации законодательства о свободе совести и религиозных объединениях в отношении российских мусульман (Северный Кавказ, Поволжье)» ; под ред. И. Л. Бабич, Л. Т. Соловьевой. – М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2004. – Вып. 1. – С. 103–114.
2. Бобровников В. О. Мусульмане Северного Кавказа : обычаи, право, насилие / В. О. Бобровников. – М. : Восточная лит-ра, 2002. – 368 с.
3. Гаджиев Р. Г. Ваххабитский фактор в кавказской геополитике / Р. Г. Гаджиев. – Грозный : Книжное изд-во, 2004. – 287 с.
4. Гугов Р. Х. Кабарда и Балкария в XVII веке и их взаимоотношения с Россией / Р. Х. Гугов. – Нальчик : Эльфа, 1999. – 685 с.
5. Интерв'ю з директором АРИГД А. Ю. Чиргом, Майкоп, Республіка Адигея, РФ, 11 жовтня 2004 р. – Матеріали польових досліджень на Північному Кавказі, які автор здійснив у вересні – жовтні 2004 р.
6. Интервью с директором КБИГИ д. ист. н. Думановым Х. М., г. Нальчик, Кабардино-Балкарская Республика, РФ, 29 сентября 2004 г. – Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре – октябре 2004 г.
7. Интервью с доцентом ДГУ Гусейновым Г.-Р. Л.-К., г. Махачкала, Республика Дагестан, РФ, 28 сентября 2004 г. – Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре – октябре 2004 г.
8. Интервью с Кратовым Е. В., к. ист. н, уполномоченным президента КЧР по религии, г. Черкесск, Карачаево-Черкесская Республика, РФ, 13 октября 2004 г. – Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре – октябре 2004 г.
9. Интервью с сотрудником КНИГИ А. Мухожевым, г. Нальчик, Кабардино-Балкарская Республика, РФ, 29 сентября 2004 г. – Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре – октябре 2004 г.
10. Интервью с Ханаху Р. А., д. ф. н, заведующим отделом философии и социологии АРИГИ, г. Майкоп, Республика Адыгея, РФ, 10 октября 2004 г. – Материалы полевых исследований по Северному Кавказу, проведённых автором в сентябре – октябре 2004 г.
11. Интерв'ю з ректором Ісламського інституту в м. Черкеськ, головним кадієм КЧР і Ставропольського краю Ісмаїлом-Хаджи Бостановим, м. Черкеськ, Карачасво-Черкеська Республіка, РФ, 14 жовтня 2004 р. – Матеріали польових досліджень на Північному Кавказі, які автор здійснив у вересні – жовтні 2004 р.
12. Ислам и политика на Северном Кавказе : [сб. науч. ст. ; отв. ред. В. В. Черноус]. – Ростов-на-Дону : СКНЦ ВШ, 2001. – 312 с.
13. Кисриев Э. Ф. Ислам и власть в Дагестане / Э. Ф. Кисриев. – М. : ОГИ, 2004. – 224 с.
14. Макаров Д. В. Опыт введения шариата на микроуровне : пример дагестанского селения Кировавул / Д. В. Макаров // Ислам и право в России : материалы научно-практического семинара «Мусульманское право в мире и России (Северный Кавказ, Поволжье)» ; под ред. И. Л. Бабич, Л. Т. Соловьевой. – М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2004. – Вып. 2. – С. 165–178.
15. Мисроков З. Х. Исторические судьбы мусульманского права на Северном Кавказе в процессах динамики российских правовых систем (XIX–XXI вв.) / З. Х. Мисроков // Ислам и

- право в России : материалы научно-практического семинара «Мусульманское право в мире и России (Северный Кавказ, Поволжье)» ; под ред. И. Л. Бабич, Л. Т. Соловьевой. – М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2004. – Вып. 2. – С. 53–62.
16. Нечитайло Д. А. Международный исламизм на Северном Кавказе / Д. А. Нечитайло. – М. : Ин-т Ближнего Востока, 2006. – 294 с.
 17. Ханаху Р. А. Традиционная культура Северного Кавказа : вызовы времени / Р. А. Ханаху. – Ростов-на-Дону : АРИГИ, 2001. – 192 с.
 18. Ханбабаев К. М. «Шариатизация» постсоветского Дагестана : мифы и реальность / К. М. Ханбабаев // Ислам и право в России : материалы научно-практического семинара «Проблемы реализации законодательства о свободе совести и религиозных объединениях в отношении российских мусульман (Северный Кавказ, Поволжье)» ; под ред. И. Л. Бабич, Л. Т. Соловьевой. – М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2004. – Вып. 1. – С. 157–182.
 19. Чирг А. Ю. Развитие общественно-политического строя адыгов Северо-Западного Кавказа / А. Ю. Чирг. – Майкоп : ООО «Качество», 2002. – 202 с.
 20. Ярлыкапов А. А. Мазхабы (религиозно-правовые толки) и этническая идентификация мусульман : пример Ногайской степи / А. А. Ярлыкапов // Ислам и право в России : материалы научно-практического семинара «Мусульманское право в мире и России (Северный Кавказ, Поволжье)» ; под ред. И. Л. Бабич, Л. Т. Соловьевой. – М. : Рос. ун-т дружбы народов, 2004. – Вып. 2. – С. 120–127.

V. Kushnirenko

ETHNOPOLITICAL ASPECT OF THE FORMATION OF TRADITIONAL ISLAM IN THE REALITIES OF THE WEST CAUCASIAN SOCIETY

The article explores the phenomenon of traditional Islam in social and political processes in the western region of the North Caucasus where pre-Islamic ethnic and cultural component has been always a fundamental place. The research is done with the help of a comprehensive approach to the study of Islam in the Caucasus, considering ethno-confessional and socio-political context in the relationship. The social and political processes are analyzed in relation to such North Caucasian ethnic groups as the Circassians (the Adyghe, the Cherkess, the Kabardians) and the Karachay-Balkars. The author defines the specificity of the content of traditional Islam concept in the North Caucasus.

Keywords: Circassians, Karachays, Balkars, traditional Islam, “adyge”, “Adyghe habze”, North Caucasian Imamate, Republics of the North Caucasus, Shari’a, adat.

Матеріал надійшов 31.10.2013

УДК 323.1: 947 (=351.42.43) “1922/1991”

Макаренко А. І.

ДЕПОРТАЦІЯ ЧЕЧЕНЦІВ ТА ІНГУШІВ ЯК ПРОВАЛ СТРАТЕГІЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ НА ПІВНІЧНОМУ КАВКАЗІ

У статті на прикладі чеченського та інгуського народів з'ясовується, наскільки ефективною виявилася здійснювана Радянським Союзом політика депортації у коротко- та довгостроковій перспективі.

Ключові слова: депортація, соціокультурний простір, репатріація, соціалізація, радянське суспільство, лояльність, неблагонадійне населення, міжетнічна напруженість.

Депортації народів, що мешкали на теренах Радянського Союзу, зокрема на Кавказі, присвячено чимало літератури, яка в основному ви-
давалася в Російській Федерації, хоча можна назвати й інші джерела, наприклад, американські. Серед авторів, які висвітлювали цю проб-

© Макаренко А. І., 2014